

Stoyan Burov

(Veliko Tarnovo, St Cyril and St Methodius University of Veliko Turnovo)

Mihail Videnov – A Linguistics Notebook

Mihail Videnov. Excerpts from my Linguistics Notebook. Sofia: Zahari Stoyanov Publishing House, 2016, 279 p. ISBN: 9789540910895

Abstract: The book includes a collection of recent studies by Academician Mihail Videnov dealing with topical issues in Modern Bulgarian from a sociolinguistic perspective. A central place is given to topics tackling the specifics of the present-day language situation, as well as the current trends in the forms of existence of the Bulgarian language. The author discusses the relationship between *territorial dialects*, *mesolects* and *regiolects*, the status of the state language standards in the context of Europeanisation and globalisation, the trends in the evolution of Bulgarian slang and spoken language, among others. Mihail Videnov lays out a research programme detailing the theoretical and applied issues that need to be addressed by Bulgarian linguists. The author revisits the need for an Act on Language Use. He goes on to tackle the most pressing issues in Bulgarian spelling and pronunciation in light of the theory of standard languages. Considerable attention is also paid to education and the school textbooks in Bulgarian language. The book is consistently polemical, interesting, engrossing and easy to read. It is written in a clear and elegant language accessible for the general public. The main goal of the author is to make known certain language issues, to voice his concerns regarding the current condition of written and spoken Bulgarian and to provoke the readers to reflect on the future of their mother tongue.

Стоян Буров

(Велико Търново, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“)

Михаил Виденов – езиковедски бележник

М. Виденов. *Из моя езиковедски бележник*. София: Издателство „Захарий Стоянов“, 2016, 279 с.

Книгата „Из моя езиковедски бележник“ е вторият труд на акад. Михаил Виденов, който престижното издателство „Захарий Стоянов“, специализирано предимно в отпечатването на литературни произведения, издава. През 2015 г. е

отпечатана неговата книга „Българската езикова политика (в светлината на теорията на книжовните езици)“, която е второ издание на една от най-популярните и авторитетни в научно отношение книги на автора, подготвена, както се отбелязва в предговора, в края на XX век и издадена през 2003 г. Година по-късно издателството отново се обръща към известния български езиковед, за да се появи в края на 2016 г. представяната днес книга „Из моя езиковедски бележник“. Доколкото ми е известно, трудове на други български езиковеди досега не са издавани от посоченото издателство. Затова толкова по-радваш е фактът, че в рамките на две последователни години излизат от печат посочените два езиковедски труда, което, от една страна, е признание за авторитета на техния автор, а от друга страна, е събитие за българската лингвистика, вече примирила се с малотиражните си издания в разни забутани издателства.

Истината е, че книгите на Михаил Виденов винаги са имали и имат широка читателска аудитория. Няма негов труд, който залежава с години по рафтовете на българските книжарници (доколкото са останали такива). Това се дължи, на първо място, на умението на автора да пише разбираемо не само за специалистите, но и за широки кръгове читатели, но също така и на привлекателната със своята актуалност тематична ориентация на неговите публикации. Налице е един много рядък случай, когато толкова специализирана езиковедска тематика, която обикновено се смята за тежка и скучна, успява да прикове вниманието на целокупния културен читател.

Това се отнася не само за разглежданата книга, но и за по-голямата част от произведенията на Михаил Виденов. Ключът за този феномен се крие в творческия маниер на автора да пише така, сякаш непременно обсъжда чисто научната проблематика с читателя и беседва с него без така типичното за учените високомерие. Той като че ли прави диалози, а не научни монолози, защото през всичкото време ориентира текстовете си към събеседник, опитва се да го убеди в становищата си, да го доближи до себе си и да го направи съмишленик. Това качество на автора, обиграно до виртуозност през годините, допринася много за популяризирането не само на неговите търсения, идеи, съгласия, несъгласия, но и за престижа на българската социолингвистика.

Пътят на учения Михаил Виденов е пример за това, че за да се постигнат успехи като неговите, е нужен не само талант, какъвто той притежава в най-висока степен, но и ежедневна и многогодишна упорита работа, изпълваща живота му изцяло, без остатък. В резултат на пословичното му трудолюбие и всеотдаденост на науката за българския език, той е автор вече на близо 30 книги и на повече от 400 публикации, които като обем и научен принос нареждат името му до имената на изтъкнатите български езиковеди от миналото Любомир Милетич, Беньо Цонев, Стефан Младенов, Стойко Стойков, Любомир Андрейчин.

Приносителите му се разпростират по цялото поле на лингвистичната българистика, но особено забележими и всепризнати са те в областта на социолингвистиката – една сравнително млада наука, чиито основи в България са положени именно от него и чието развитие е свързано почти напълно с неговите идеи, инициативи, усилия. Ако има съвременна българска лингвистична школа, която може да мери ръст с постиженията на европейската и световната лингвистика, това е точно Виденовата школа по социолингвистика. Десетки негови последователи вървят по неговите стъпки и доразвиват неговите неизчерпаеми идеи, така щедро предоставяни в полза на българската наука.

Съдейки по заглавието, непредубеденият читател би си помислил, че в книгата са поместени отделни бележки на автора, несвързани в композиционно отношение с

една обединяваща ги тема, бележки, които са резултат от размисли, вълнения и наблюдения на автора, писани по повод и без специален повод и предназначени предимно за самия него. Всъщност вникването в съдържанието на книгата ще ни подсказва, че нещата стоят съвсем другояче: книгата представлява събиране на студии и статии, внимателно подбрани в тематично отношение и композирани в едно цяло с оглед на основния им предмет, а именно актуалната езикова ситуация в България. Представя се картина на съвременната езикова ситуация, изследвана с методологията на модерната социолингвистика и теорията на книжовните езици – области, в които авторът плува в свои води, а има и какво ново да каже, макар в предговора да се позовава на афоризма, че новото е добре забравено старо.

Книгата съдържа 25 студии и статии, писани в последните години, повечето от които са били публикувани в различни списания и труднодостъпни сборници с малки тиражи, затова в голямата си част останали неизвестни дори за специализираната читателска аудитория. Събрани на едно място обаче, те добиват не само нов живот, но и нова научна сила, защото от публикация в публикация идеите се преплитат, разширяват и обогатяват. Книгата трябва да се чете именно като книга, а не като сборник – интересува те отделен въпрос, прочитай го, а другите статии подминаваш. Това е книга със собствен сюжет, затова е необходимо да се чете и препрочита отначало докрай.

Известно е сладкодумството на Михаил Виденов. Тук то е доведено до виртуозност. Вероятно от издателството „Захарий Стоянов“ интуитивно са усетили, че имат пред себе си не просто езиковед и авторитетен в своята област учен, а писател, който може да привлече вниманието на читателя и да го държи, без да му досади, до самия край на своето произведение. Тук ще разкрия на публиката, част от която вероятно не знае, че Михаил Виденов е автор и на един криминален роман, издаден през 1994 г. под псевдонима Партений Писарски, под заглавието „Да пречукаш скапаняк“. В този ироничен роман се разказва за едно убийство и неговото разплитане с помощта на лингвистичния анализ, с метода на лингвокриминологията. Талант на писател той демонстрира в много свои публикации, особено когато разказва за определени събития и личности. Такъв талант той показва в неотдавна публикувания голям очерк за своя учител и научен ръководител проф. Стойко Стойков (<http://e-nasledstvo.com/index.php/2014-11-21-14-37-22/142>), а преди това и в бележките си за Александър Теодоров-Балан, Любомир Милетич, Любомир Андрейчин, Кирил Мирчев, Мирослав Янакиев, Стоян Стоянов, за учените от четвъртото поколение в Софийския университет Христо Първев, Венче Попова, Петър Пашов, Тодор Бояджиев, Стефан Брезински, и др. Михаил Виденов обича да пише и умее да пише, той е не книжен, а книжовен човек.

Както се отбеляза, централно място в книгата се отделя на въпросите за спецификата на българската езикова ситуация днес, както и на тенденциите в разволя на формите за съществуване на българския език. Авторът разграничава понятията българска езикова ситуация и ситуация в българския език. С първото понятие той назовава съвкупността от езикови формирования в българското езиково землище, а с второто – съвкупността от формите на съществуване на българския език и тяхното взаимодействие. За българската езикова ситуация е характерно това, че наред с българския език, който, както пише авторът, е подложен на „стилистична революция“ след 1989 г., в България са налице езици и диалекти на етнически малцинства (основно роми и турци), които, поради демографските изменения в днешно време, поставят, а и в бъдеще ще поставят, важни въпроси, свързани с усвояването и употребата на

книжовния български език. Авторът поставя въпроса за интеграцията на етническите малцинства преди всичко в пряка зависимост с въпроса за тяхната езикова интеграция. Той намира, че отговорност за образователните неблагоприятия носят и българските езиковеди, които не са успели, а вероятно и не са настоявали, да убедят съответните държавни институции, че трябва да се започне подготовка на учителски кадри със специална квалификация и по специално подготвени за целта помагала за работа с децата от етническите малцинства. Той пише: „Преподаването на български език на такива деца изисква специална университетска подготовка, каквато сега българските университети не дават. Следователно решаването на проблема трябва да започне от *университетите*“ (стр. 41).

Значително място в книгата е отделено на въпроса за ситуациите в българския език в миналото, днес, а и в бъдеще. Основно се дискутира отношението български езиков стандарт – традиционни териториални диалекти. За българския езиков стандарт, както се отбелязва, днес е характерна така нар. „стилистична революция“, започнала веднага след обществените промени от 1989 г.: експанзия на типично битови маркери в публицистиката и в политическите речи, интернационализация чрез проникване на все повече елементи от английския език и др. На няколко места се изказва опасението, че в близко бъдеще българинът ще разговаря на български само къщи, а деловият му живот ще се обслужва на английски. Според автора този процес ще доведе и до появата на англоезична българска художествена литература. Все по-отчетливо се забелязва и тенденцията на засилено влияние и престижност на столичния узус върху фонетиката на общобългарския езиков стандарт. Източнобългарската редукция на широките неударени гласни и смекчаването на съгласните пред [e] и [и] вече се смятат за провинциализми.

В бъдещата ситуация на българския език традиционните териториални диалекти все повече ще се превръщат в нищожно явление за системата на комуникацията: „За огромното множество селища те ще бъдат само спомен от миналото“ – пише Виденов (стр. 57). Авторът класифицира диалектните особености в две категории: контрастни (предимно лексикални особености) и неконтрастни, които диалектният носител не схваща като различни от книжовните. Съдбата на контрастните особености е предрешена – на тяхно място идват стандартните, докато неконтрастните остават. Така именно се появяват мезолектите, т.е. междинните формации, намиращи се между традиционните териториални диалекти и българския езиков стандарт.

На въпроса за спецификата и бъдещето на мезолектите авторът отделя много място в цялата книга. На няколко места той изказва съжалението си, че езиковедската колегия е загърбила проучването на мезолектите. Той смята, че тяхното описание би породило оригинални научни приноси със стойност не само за българското, но и за европейското езикознание. Макар мезолектът да е нетрайно образувание, той трябва да стане обект на задълбочена научна прогностика, чрез която да се изясни неговото бъдещо влияние върху стандартния език.

В книгата е представена разгърната програма относно теоретическите и практическите задачи пред българските езиковеди. Авторът изхожда от мнението, че днешните занимания на учените в голяма степен не са адекватни на обществените потреби. На първо място, необходим е задълбочен анализ на протичащите процеси във и със българския език. Необходимо е да се познават и наблюдават разговорният код особено в неговата софийска специфика, последиците от глобализация и интернационализация на лексиката. Особено внимание заслужава българският език на многобройната емиграция, на българските роми и турци и т.н. Като цяло внушението

на автора е българското езиковзнание да излезе от уютните си кабинети и въоръжено с теорията и методите на социолингвистиката да се занимае с неотложните въпроси на актуалната езикова ситуация; да се преустанови практиката езиковедите да се занимават само с това, което на тях им е интересно; да се сформират езикови колективи; да се проучва столичният език на българската интелигенция с модерните методи на социолингвистиката.

Във връзка с отговорността на българските езиковеди за наблюдение и изследване на съвременните езикови процеси отново се поставя на разглеждане въпросът за нуждата от закон за употребата на езика, именно за употребата на езика от журналистите и публичните личности, а не закон за езика, от какъвто и според автора българското общество няма нужда. „Културата на речта, отбелязва авторът, е задължителна за всички: депутати, министри, журналисти, учени, хора на изкуството...“ (стр. 117). Законът за употребата на езика ще служи като преграда пред вулгаризаторите на българската реч, любителите на сексуални намеци, тарикатите и словесните сноби, спекулиращи със своята англо-българска реч.

Авторът изразява сериозното си недоволство от институциите и лицата, които без нужда поддържат изкуственото Баланово правописно правило за употреба на двата вида определителен член в единствено число при имената от мъжки род, напр. *Тракторът* (пълен член) *блъсна камиона* (кратък член). „Да не тормозим хората, призовава Виденов, те си имат и без нас достатъчно грижи!“ (стр. 227). На друго място той прави следната тъжна констатация: „Рано или късно изкуственото правило на Балан ще отпадне, но бъдещите историци на обществените порядки ще се чудят защо не сме реагирали своевременно и сме оставили подрастващите да си губят силите в училище и след това в живота, пишейки, да правят никому ненужни синтактични разбори“ (стр. 223). Според Виденов назряла е необходимостта и от кодификацията на *ме*-формите на глаголите от първо и второ спрежение в първо лице множ. число сегашно време: *пишеме, ходиме*.

В края на книгата се поставя на вниманието на читателите въпросът за обучението и учебниците по български език. Авторът набелязва шест неотложни задачи пред обучението по български език, между които е и задачата часовете по български език да се водят отделно от преподаването на литература, т.е. българският език и литературата да бъдат две отделни учебни дисциплини, за да не се допуска изтласкване на езиковите занимания за сметка на литературните анализи. Сериозни надежди се възлагат на стилистичното обучение както на студентите в университета, така и на учениците в гимназиалния курс.

Силно впечатление правят статиите, в които чисто езикови явления се интерпретират в термините и с методите на други науки: „Мезолектът в светлината на вълновата теория“, „Законът за инерцията в речевата урбанизация“. В първата статия, като взема повод от вълновата теория на светлината, авторът разглежда явлението мезолект като лингвопоток, където енергията се носи от диалектния код, който безпрепятствено се разпространява в диалектната среда. Когато лингвопотокът срещне преодолимо препятствие той търпи дифракция, видоизменя се, едни елементи се унищожават, други се усилват с елементи от новата среда. Дифракция на лингвопотока е налице само когато действа препятствието на общественото мнение. В резултат на това именно се поражда мезолектът.

Известно е, че в езиковзнанието вълновата теория (Wellentheorie) е въведена в научно обръщение от немските езиковеди Хуго Шухарт (1842-1927) и Йоханес Шмит (1843-1901): разпространение на езиковите иновации от центровете, където възникват,

към периферията подобно на вълните по водна повърхност, които се появяват при хвърлен камък. В резултат на смесването на езици и диалекти границите между тях не са толкова отчетливи, а възникват и сходства, които не могат да бъдат обяснени с общ произход. В българското езиковедско проф. Ст. Стойков, както отбелязва М. Виденов, единствен се опитва да обясни езиковата дивергенция чрез понятията център и периферия, което му причинява значителна политическа вреда и с което всъщност се нанася сериозен удар на езиковедското ни развитие.

Бих препоръчал на автора да не изоставя в бъдещите си изследвания тази оригинална хипотеза за възникването на мезолектите.

В другата си работа авторът следва постановките на известния от механиката закон за инерцията, но прави сполучлив опит и да обясни частните езикови явления съобразно със закони от по-общ философски характер: за взаимната връзка на предметите и явленията в природата. За целите на изследването си авторът дава следната формулировка на закона за инерцията: стремеж на езиковите явления да обхванат повече случаи, отколкото дадено структурно правило (или представителното обществено мнение) позволява, т.е. той визира така нар. психологическа инерция – за разлика от термините аналогия, свръхстарателност, влияние, с които борави традиционната лингвистика. Ето какви любопитни примери привежда М. Виденов, резултат от психологическа инерция: трънски тип инерция, т.е. употреба на по-представителната за тези говорители фонема [в] вм. [ф], която липсва в западните погранични български говори, напр. *кова* вм. *кофа*, *Стеван* вм. *Стефан*; общобългарски тип инерция за настаняване на съгласната [х], така нар. протетично „х“, напр. *хриба* вм. *риба*, *хизба* вм. *изба*, *хуйна* вм. *вуйна* чрез *уйна*; западнобългарски тип инерция при така нар. свръхякане, напр. *голями*, *бяли* и под. вм. *големи*, *бели* и под. поради страх на говорителите от неправилно екане; инерция при редуването на съгласните [к] и [ч]: [печъ], [печът] вм. *пека*, *пекат* под въздействието на формите за 2 и 3 лице; инерция за повсеместно използване на окончанието *-ме*, за което вече стана дума (*четеме*, *вървиме*), също общобългарска инерция според автора; инерция на изкуственото правило, правило, измислено от кодификаторите, а именно правилото за бройната форма: *осем стола* (предмет), но *осем ученици* (лице).

Посочените две статии представят автора като виден теоретик на българското езиковедско изобщо, не само на социолингвистичното му направление.

Значително място в книгата е отделено и на една от любимите теми на автора: за отношението между диалектологията и социолингвистиката. Не за първи път авторът изказва съжалението си, че българските диалектолози в голяма степен обръщат гръб на социолингвистичните теми и методи и остават в плен на традиционния диалектоложки подход, характерен за 60-те години на XX век. Един и същи обект еднакво успешно може да бъде описан с двата метода: диалектоложки и социолингвистичен. В първия случай се получава картина, отразяваща повече миналото, старото състояние, проектирано върху дадена територия; във втория случай ще се види динамиката на системата, ще се установи кои са проницаемите и кои са контрастните елементи за местния човек, попаднал под императива на диглосията. Класическите диалектоложки методики са непродуктивни в проучването на езика на съвременните български градове, които имат сложна социална структура. Обясненията на явленията в стандарта (или в книжовния език) могат да бъдат адекватни само при помощта на социолингвистиката и по-специално на раздела, наречен теория на книжовните (стандартните) езици. В трудовете по социолингвистика подробно се разглежда и явлениято диглосия – учение за наличие на висока и ниска формация в рамките на един

език. Най-после социолингвистиката проследява глобализацията в обществените сфери и бие тревога, когато националният езиков стандарт е в опасност. С инструментариума на социолингвистиката обяснение получават и така нар. социални говори (или сленгове), както и стилистичната организация на езиците. М. Виденов смята, че функционалната стилистика е дял именно на социолингвистиката.

В заключение се отбелязва, че социолингвистиката не отрича традиционната диалектология, но диалектологията е пригодна да изследва само езика на патриархалното село с неговата слаба социална разчлененост. За да няма недоразумения, трябва да се подчертае, че авторът не фаворизира самоцелно социолингвистиката за сметка на омаловажаването на диалектологията. Самият Михаил Виденов започва кариерата си като диалектолог, под ръководството на проф. Стойко Стойков той участва в няколко диалектоложки експедиции и написва първата си дисертация „Годечкият говор“. Ето защо не може да бъде обвинен в непознаване на диалектоложките теми, методи и изследвания.

Пребиваването му в Карловия университет в Прага от 1972 до 1977 г. като лектор по български език, където защитава дисертация и става доктор по философия, му дава възможност да се запознае с теорията на книжовните езици и да се въоръжи с методологията на социолингвистиката. „В академичните среди на Карловия университет [...] търсенията на М. Виденов придобиват нова насока“, пише А. Ангелов, един от най-талантливите негови ученици и последователи. „Пражският период на Виденов, продължава А. Ангелов, е низ от упорити интелектуални занимания, обучение и самообучение. Младият учен взема активно участие в кръжока на Хавранек и Йедличка, преподава български език на чехи, чете денонощно в библиотеките на Карловия университет, спори с колеги и завързва трайни приятелства със славистичните кръгове“ (Езиковедски приноси в чест на чл.-кор. проф. Михаил Виденов. В. Търново, 2005, стр. 13). След категоричния му отказ да остане на работа в Карловия университет, каквато покана младият учен е получил, той се завръща в Софийския университет и на българска почва развива бурна научна дейност, с което слага началото на българската социолингвистика, основава социолингвистична школа, подготвя множество ученици и последователи. Събитие в българското езиковедство стават публикациите му „Из актуалната проблематика на съвременния български книжовен език. Във връзка с чешката теория на книжовните езици“ (1979) и „Към българската паралингвистика“ (1981 и 1982), книгите му „Социолингвистика“ (1982), „Норма и реч“ (1986), както и първият по рода си мащабен труд, подготвен и издаден заедно с Боян Байчев, „Социолингвистическо проучване на град Велико Търново“ (1988). Научните му постижения са високо оценени от Българската академия на науките, която през 2004 г. го избира за член-кореспондент, а през 2008 г. за академик. Днес той е единственият български езиковед, носител на това най-високо почетно научно звание.

В заключение ще отбележа, че „Из моя езиковедски бележник“ е една от типичните Виденови книги – издържана в полемичен дух, написана разбираемо, интересно и увлекателно, на ясен и изискан език, достъпен за широка читателска аудитория. Не е трудно да се предскаже щастливата ѝ съдба на търсен и ценен труд, който респектира както с огромната научна ерудиция на автора, така и с тематичното си богатство.

Тази година се навършват 55 години от първите публикации на езиковеда Михаил Виденов. Нека му пожелаем нови творчески постижения за благо на нашата наука и общество, а на издателя успех с пазарната реализация на книгата. Това ще бъде

зalog издателството да посегне и към други трудове на Михаил Виденов, а защo не и към трудове на други български езиковеди. Особено ако и други наши учени подобно на Виденов покажат, че притежават удивителната му способност да пише разбираемо и по най-сложните научни проблеми. В това отношение аналог в българската лингвистика той почти няма, изключенията се броят на пръсти. Бих могъл обаче да го сравня с американския лингвист Джордж Лейкоф, автор на лингвистичния бестселър „Жените, огънят и опасните неща“. Щo се отнася до продуктивността на автора на представяната книга, който има, както отбелязах, близо 30 книги и над 400 други публикации, аз вече макар и по друг повод съм я сравнявал с продуктивността на английската писателка Агата Кристи. Подобно на Агата Кристи, която в навечерието на всяка Коледа е радвала своите милионни читатели с нова книга, така и Михаил Виденов последователно през годините реди книга след книга, коя от коя по-интересна и вълнуваща както за специалистите и многобройните му почитателки и почитатели, така и за широките културни среди.